

STADSMUSEIFÖRVALTNINGENS
RIKTLINJER FÖR TILLVARA-
TAGANDE AV MÄNSKLIGA
KVARLEVOR

Bakgrund

Frågan om hur mänskliga kvarlevor som framkommit i samband med arkeologiska undersökningar ska behandlas i samband med utgrävning, förvaring och i utställningar har aktualiserats inom stadsmuseiförvaltningen av flera skäl;

- De etiska aspekterna har uppmärksammats bl a genom att Etnografiska museet återlämnat skelettmaterial som förts hit från andra länder och genom att det nya Världskulturmuseet planerat sina magasin med särskild hänsyn tagen till förvaringen av skelettmaterial. I Sverige har diskussioner förekommit mellan församlingar och osteologer/arkeologer angående förvaring av kvarlevorna.
- Fyndfördelningsbeslutet vad gäller föremålen från Helgeandsholmen har lett till en diskussion mellan SSM, RAÄ och SHM om vem som ska ansvara för förvaringen av benmaterialet från denna undersökning.
- Tydliga riktlinjer vad gäller hanteringen av skelettmaterial i samband med arkeologiska undersökningar, förvaring och utställningar saknas.
- Forskningsaspekterna i anslutning till död, begravningsskick, kyrkor och kyrkogårdar har under senare år fått allt större uppmärksamhet. Under de senaste decennierna har inställningen till gravar från efterreformatorisk tid förändrats. De anses nu kunna ha ett vetenskapligt intresse, något som inte var självklart tidigare.

1983 utgav RAÄ en skrift med riktlinjer för omhändertagande, förvaring och återbegravning av forntida och medeltida skelettmaterial. I denna görs en åtskillnad mellan förkristna och kristna begravningar och pietetsintresset antas öka ju närmare vår egen tid vi kommer. Enligt skriften bör de förkristna skeletten behandlas som övrigt arkeologiskt fyndmaterial, men någon enhetlig princip för hantering av senare/kristna ben finns inte. Om skeletten ska återbegravas eller ej är en bedömningsfråga som avgörs från fall till fall beroende på materialets vetenskapliga värde och om särskilda religiösa eller etiska skäl finns. Det vetenskapliga värdet bör

avgöras av osteologisk expertis på RAÄ/ SHM. Vid återbegravning kan församlingen inte åläggas skyldighet att omhänderta skelettmaterialet.

I ICOM:s föreskrifter om ”Mänskliga kvarlevor och föremål av rituell betydelse” står: ”Forskning såväl som förvaring och tillsyn av dessa föremål måste ske på ett sätt som är acceptabelt, inte bara för yrkeskollegor, utan också för människor med olika trosbekännelser, i synnerhet för dem som tillhör det trossamfund eller den etniska eller religiösa grupp som det gäller” (Kap 6.7).

2. Hantering av mänskliga kvarlevor vid SSM

2.1 Hantering av mänskliga kvarlevor i samband med arkeologiska undersökningar

Skelettmateriale från undersökningar av förhistoriska begravningsplatser har undantagslöst tillvaratagits och förvaras i museets magasin. Materialet utgörs av både brända och obrända människoben. Det är till viss del genomgången av osteologer, vilket höjer dess värde inför fortsatt bearbetning och forskning. Det har också varit föremål för två avhandlingar i osteologi (Iregren 1972 och Sigvallius 1994).

Återbegravningar av kristna skelett har skett, främst i de fall där ben från omrörda gravar har framkommit på en välkänd kyrkogård med en aktiv församling. Benen har då överlämnats till församlingen och återbegravningen har skett i benhus eller i vissa fall i jord. Även ben från mindre kända gravplatser utan kyrka eller församling, som t ex kolerakyrkogårdar har hanterats på detta sätt. Vissa material som bedömts ha ett vetenskapligt värde har magasinierats. Det kan gälla ben som kommer från intakta gravar och/eller från en specifik kontext som t ex en klosterkyrkogård. Det har också förekommit återbegravning av skelett som kommit från intakta gravar. Senast skedde detta i samband med undersökningarna på Klara kyrkogård år 2000. Benen kom från begravningar som skett under 1600-1700-talen och återbegravningen skedde efter att en översiktlig osteologisk bedömning gjorts.

Vad gäller kristna begravningar förekom det en gång under 1970-talet att skelettrester från Stockholm kremerades och återbegravdes på Råcksta kyrkogård. Benen kom från en undersökning på Riddarholmens kyrkogård som var i bruk fram till 1809, när området reglerades och lades ut till gatumark. Materialet utgjordes av ben från omrörda gravar som inte närmare kunde dateras. Kremeringen gjordes efter att osteologisk expertis kontaktats. Hanteringen sköttes av Kyrkogårdsförvaltningen och skälet till att benen kremerades var bl a utrymmesbrist på kyrkogården (A Biuw muntligt).

2.2 Hantering av mänskliga kvarlevor i samband med magasinering

Museet magasinerar fyndfördelat¹ arkeologiskt material. Idag görs ingen hanteringsmässig åtskillnad mellan mänskliga kvarlevor och andra arkeologiska fynd. Allt benmaterial förvaras i wellpappkartonger i museets jordfyndsmagasin tillsammans med andra arkeologiska föremål. Det fyndfördelade benmaterialet upptar ca 13 m³ och kommer att packas om.

När fyndfördelning till museet har beslutats, registreras fynden i museets föremålsdatabas och efter att fyndlådorna placerats i magasinet, registreras placeringen i magasinetsdatabasen.

2.3 Hantering av mänskliga kvarlevor i samband med utställningar

I Stockholms medeltidsmuseums basutställning finns tre slags exponeringar av mänskliga kvarlevor, dvs skelettmaterial, tillvaratagna vid de arkeologiska undersökningarna på Helgeandsholmen 1978 – 80. Ett avsnitt, kallat källor och metoder, redovisar olika vetenskapliga dateringsmetoder, förutom de historiska källorna, som gör det möjligt att berätta om Stockholms medeltid. I detta område redovisas delar av ovan nämnda osteologiska material under rubriken Osteologi. Detta avsnitt är en vetenskaplig redovisning av hur man kan veta vilka sjukdomar (sådana som sätter sina spår på skelettet) människor led av, hur man kan skilja på män och kvinnor, hur man kan mäta längden på individen och hur man kan veta hur gammal en människa var när den dog.

Den andra delen av exponering är en redovisning av hur det i en utgrävningssituation kan se ut när skelett grävs fram. Två skelett är återlagda på den kyrkogård de en gång blivit begravda på och som sparats i museet som fast fornlämning.

Den tredje exponeringen visar två kranier i den s k vapenmontern, båda med skador av bl a armborstpilar.

3. Riktlinjer för framtida hantering av mänskliga kvarlevor i samband med arkeologiska undersökningar

3.1 I samband med undersökningen

Osteologisk expertis ska delta i projekten så att en första bedömning av materialets vetenskapliga potential kan göras i fält.

¹ Fyndfördelning innebär att Riksantikvarieämbetet överläter statens äganderätt till arkeologiska fynd åt t ex Stadsmuseiförvaltningen, på den senares begäran, enligt 2 kap. 17§ lagen om kulturminnen (1988:950). Härmed åläggs, i detta fall, Stadsmuseiförvaltningen att vårda fynden för framtiden.

Kyrkan ska alltid kontaktas innan undersökningar på kristna begravningsplatser påbörjas. Överenskommelse om skelettmaterialets hantering både vad gäller återbegravning av material som exempelvis har ringa vetenskapligt värde och förvaring av ben med forskningspotential ska träffas.

Särskilda arbetsmiljöproblem av fysisk eller psykisk art kan uppstå i samband med undersökningen och måste därför uppmärksammas.

Exponerat skelettmaterial kan väcka anstöt och undersökningsområdet bör därför stänglas, vilket förslagsvis skrivs in i länsstyrelsens beslut. För den intresserade allmänheten bör det göras tillgängligt genom visningar eller annan information. Undersökningsområdet bör täckas över på helger och nätter. Transport av skelettmaterial från undersökningsplatsen ska ske så pietetsfullt som möjligt.

3.2 Dokumentation och hantering av olika typer av skelettmaterial.

Förhistoriska brandbegravningar

Gravarna dokumenteras. Benen tas tillvara och analyseras i museet. I dessa fall är frågan om återbegravning inte aktuell eftersom det saknas en nu levande begravningstradition och gravplatsen tas i anspråk för andra ändamål som bostadsbyggande, trafikleder etc.

Skelett i läge

I de fall där ett helt eller delar av ett mänskligt skelett påträffas i läge skall detta dokumenteras, tillvaratas och vid behov analyseras. I läge innebär när minst två ben ligger i anatomiskt riktigt läge i förhållande till varandra. Någon skillnad på förhistoriska och senare/kristna begravningar görs inte. Skelett som endast delvis ligger inom undersökningsområdets gränser bör, om det är möjligt, lämnas kvar efter dokumentation.

Omgrävda ben

Med ”omgrävda ben” menas här ben från störda gravar som t ex påträffas vid grävning på kyrkogårdar. Ambitionsnivån på dokumentationen anpassas här efter fyndomständigheten. Det kan vara intressant att omhänderta och analysera benen om särskilda skäl finns som t.ex. spår av sjukdomar eller om benen kan knytas till en speciell tid eller händelse exempelvis ett slag. Finns inget specialintresse återbegravs benen. Benen kan ligga kvar/återbegravas i schaktet, alternativt tas om hand av församlingen för förvaring i benhus eller begravning i annan vigd jord.

Ben som påträffas utanför känd fornlämning eller kyrkogård

Påträffas skelettresten utanför kända begravningsplatser görs en bedömning av fyndomständigheter och skelettmaterialet sammansättning för att utröna om det rör det sig om en okänd begravningsplats, om benen hamnat där på grund av att jordmassor från exempelvis en kyrkogård

redeponerats på platsen eller av andra orsaker. I undantagsfall kan polis behöva kontaktas.

3.3. Riktlinjer för framtida hantering av mänskliga kvarlevor i samband med magasinering.

Den framtida hanteringen sker enligt nuvarande rutiner. Museet magasineras även fortsättningsvis fyndfördelat material och i samband därmed registreras materialet. Förpackning av benmaterialet ska ske enligt museets önskemål. Den samlade informationen om respektive fynd ska finnas tillgänglig i anslutning till magasinet.

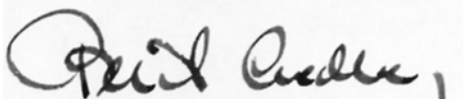
Målsättningen är att materialet förvaras tillgängligt för framtida forskning om inte starka skäl talar emot en sådan hantering.

Särskilda arbetsmiljöproblem av främst psykisk art som kan uppstå i samband med förvaring och hantering av benmaterial i magasin måste uppmärksammas.

4. Riktlinjer för framtida hantering av mänskliga kvarlevor i samband med utställningar

Det är mer regel än undantag att man världen över i arkeologisk/historiska museer exponerar skelettmateriale från arkeologiska undersökningar. I den pedagogiska verksamheten är detta material ett värdefullt inslag som gör det lättare att förklara människors levnadsvillkor över tid. Även om tekniken idag gör det möjligt att visa detta på andra sätt, genom dataanimation etc är det i utställningssammanhang en fördel att kunna visa originalföremål och bedömningen är att det inte föreligger några etiska hinder för detta hanteringssätt även i framtiden.

Stockholm den 27 mars 2006

A handwritten signature in black ink, appearing to read 'Berit Svedberg'.

Berit Svedberg